

CONTRIBUȚII LA ISTORIA ÎNVĂȚĂMÎNTULUI ROMÂNESC DIN BIHOR ÎN SECOLUL AL XVIII-LEA*

de

VIRGIL MAXIM

Din galeria oamenilor din Bihor nu pot să lipsească numele învățătorilor modești care în satele și orașele noastre au răspândit cultura în secolul al XVIII-lea cu mult înainte de apariția ordonanțelor imperiale ale Mariei Tereza și Iosif al II-lea, în împrejurările grele ale secolului de nemiloasă exploatare feudală, frământat de numeroase mișcări sociale împotriva asupririi economice¹. În cercetările noastre ne-am oprit numai la forma de învățămînt organizat (școală-învățător-cărți), lăsînd la o parte copiștii de manuscrise, din care mulți se intitulează „dascăli“, sau celelalte forme de învățămînt legate de perioadele istorice respective, ca învățarea meșteșugurilor din tată în fiu și perceperea unor cunoștințe de la știutorii de carte ai satelor sau din cazaniile citite sau rostite. Se va avea în vedere comitatul Bihor în granițele secolului al XVIII-lea și se va căuta redactarea unui tabel cu date de atestare a școlilor, indiferent de caracterul lor confesional (vezi anexa). Unde va fi posibil se va indica și numărul elevilor și în felul acesta vom avea o panoramă unitară a învățămîntului românesc elementar în secolul al XVIII-lea.

Bibliografia tipărită menționează prima școală românească în Oradea la 1727², fără ca să se indice numele învățătorului. În jurul anului 1733 școala ființează în continuare, alături de alte 13 școli din diferite localități, frecventate de aproximativ 600 de tineri din toate părțile³, dar,

* Lucrarea a fost prezentată la prima sesiune „Oamenii din Bihor“, organizată de Biblioteca județeană Bihor în 1976. Din cauza dispariției premature a autorului, lucrarea nu a putut fi terminată și publicată după dorința și intenția lui. Apare sub îngrijirea lui Gheorghe Mudura.

¹ Virgil Maxim, *Mișcările sociale la românii bihoreni de pe Valea Barcăului și Districtul Luncii (1962—1723)*, în *Lucrări științifice, Seria istorie, Oradea*, Institutul Pedagogic, 1973, p. 57—64.

² Bunyitay Vince, Lindenperger János, Málnási Ödön, *A Váradi püspökség története 1566—1780*, Debrecin, 1935, p. 221.

³ Bunyitay Vince, *Biharmegye oláhjai s a vallás-unió*, Budapest, 1892, p. 49, 59.

din păcate, nici de data aceasta nu se indică învățătorii și nici cele 13 localități. Abia cu data de 1 aprilie 1744 și pînă în 1767 documentele de arhivă îl amintesc pe Vasile Erdeli, sau cum semnează cu litere chirilice „Vasile Erdeli dascăl“ sau „Vasălie dascălul“⁴. De unde o fi venit acest Vasile Erdeli (Vasile Ardelean) și ce cursuri o fi urmat, documentele nu ne spun nimic. O fi venit din Ardeal sau la chemarea lui Vasile Hătas, fostul protopop al Făgărașului, recomandat lui Nicolae Csáky în 1738 de însuși Inocențiu Micu Klein ca vîldică al românilor bihoreni. Acestea sînt deocamdată simple presupuneri pe care numai eventualele documente le vor confirma sau infirma⁵. Menționăm și faptul că Inocențiu Micu Klein îi trimite lui Nicolae Csáky, în dubla lui calitate de stăpîn de pămînt (a peste 150 de sate românești) și comite suprem al comitatului Bihor, un plan de ridicare a poporului român prin școală, plan amintit că s-ar fi discutat într-una din ședințele consistoriale din Oradea⁶. În tot cazul, planul acesta a fost cunoscut atît de macedoneanul Meletie Covaci, cît și de Moise Dragoș, care din 1751 îl secondează ca arhidiacon al Orăzii. Ei cer în 1756 o organizare asemănătoare celei din Blaj, adaptată la împrejurările din Oradea: școli populare în care copiii să învețe scrisul și cititul românește, internat pentru cel puțin 24 de tineri care să învețe pînă la retorică la gimnaziul iezuiților; seminar pentru 12 clerici⁷. Printr-o muncă tenace, cu toate marile dificultăți întîmpinate și cu toate umilirile la care au fost supuși, Meletie Covaci și Moise Dragoș au izbutit nu numai să mențină școala din Oradea, dar să înființeze și alte școli, în alte centre învățătorii fiind plătiți cu 30 cruceri de fiecare elev pe care îl școlarizau. Actele economice, actele justificative de plată — cîte s-au păstrat — nu sînt altceva decît *cataloge din perioada 1754—1768 din 17 localități⁸ românești sau mixte* (româno-rutene), iar din anul 1769 se păstrează numai un *tabel* recapitulativ cu numele învățătorilor (*ludi magistrorum*).

La Oradea, în 1754 catalogul cu „*Varadini studentes adulescentes*“ cuprinde 33 de elevi, nu toți orădeni, fiindcă la mai multe nume se adaugă localitatea de origine, Nicolae „Hagmas“ (Hășmaș), Moise „Hajoy“ (din Haieu), Lup „Nojorigdy“ (din Nojorid), Ursuly „Kisirigdy“ (din Chișirid) etc. În anii 1761—1762 sînt înscrși 22—25 elevi, în 1763, 36—44 tineri din care 6 fete.

Tot din această perioadă se păstrează o serie întreagă de cereri de ajutor, mai ales de grîu pentru piine. Un tînăr din Abrămuț cere în anul

⁴ Arhivele Statului Oradea, *Fond Episcopia romano-catolică de Oradea, Acte economice, dos. nr. 3858*.

⁵ Iacob Radu, *Istoria diecezei romano-unite a Orăzii Mari*, Oradea, 1930, p. 20.

⁶ Arhivele Statului Oradea, *Fond Episcopia rom. cat. de Oradea, Registre, Instrumente de evidență*, nr. 128, p. 7.

⁷ Ardeleanu Ioan, *Istoria diecezei române-greco-catolice a Orădiei Mari*, Gherla, 1883, p. 106—107.

⁸ Arhivele Statului Oradea, *Fond Episcopia rom. cat. de Oradea, Acte economice, dos. nr. 3858*.

1754 să fie ajutat cu grîu, precum se obișnuiește să fie ajutați „elevii de la școală...”, aprobîndu-i-se o ciblă de grîu. În același an doi frați, Grigore și Dumitru din Galoșpetreu, cer grîu pentru „a putea să continuăm învățătura”. Cînd iau de la magazie grîul aprobat, notează cu litere chirilice „De la Jupîn am luat trii chibule de grîu... feciorii Gligor, Mitru...”. În anul 1756, 12 elevi (Ioan Sabău, Teodor Biro, Popovici Vasile, Ioan Sava, Popovici Ioan, Popovici Damian, Toma Grigoraș, Gavril Oros) cer să fie ajutați, „conform bunăvoinței obișnuite”. Noi „am luat”, 12 feciori, 6 chibule de grîu din cel secărețu“, se menționează românește pe chitanță. La 1760 „*Basilius Popovici studiosus linguae valachicae*” din Cordău primește o ciblă de grîu. Semnăturile cu adausul de „Feciori“, „*studiosus*“, apoi „*chatalogus studiosorum*“, „*nomina et cognomina adolescentium*” sînt argumente care confirmă afirmația din anul 1807 a lui Ioan Corneli, că la această școală s-au pregătit viitorii învățători⁹.

La Beiuș, lăsînd la o parte afirmația despre un învățămînt românesc mai vechi din 1733¹⁰, toate celelalte date de atestare ale școlilor din Beiuș: 1770, 1779 sau 1787, documentele de arhivă le pun sub semnul întrebării ca dată de început. La anul 1759 apare „*Catalogus puerorum in possessione Belinyes anno 1759 scolas graeci ritus unitorum sub scholae magistro et chatechetico Nyekeforo Popp frequentatium*” și cuprinde 12 elevi. În partea inferioară a actului apar semnăturile scrise cu litere chirilice „Protopop Vasile” și „Popa Nitifor”. Din 1761—1767 este amintit Ioan Topai cu un salariu anual fix de 25 florini, iar între anii 1768—1770 Ioan Moldovan. Elevii erau puțini, cel mult 12 „prunci la ceasolov“, cite unul era din Saca, Sinmartin de Beiuș, Petrani, Vașcău și Șuncuiș și cite doi din Lazuri, Mierag și Beiuș (scris cînd Beis cînd Beinș).

Școală cu mult mai veche avea Beliu. Învățătorul Mihai Christian — cu locuința în Hășmaș, dar predînd în Beliu — într-o cerere din 1758 afirmă că sînt „șapte ani de cînd învăț“, prin urmare era învățător din anul 1751. Catalogeale însă se păstrează numai din 1767. Elevii erau mulți: între 40 și 50 din 8—10 sate din Beliu și împrejurimi, Hășmaș, Groșeni, Nermiș, Agrișul Mic, Tăgădău, Secaciu, Măraș, Ucuriș, Comănești și Săliște.

O altă școală cu elevi din mai multe localități este cea din Vadu Crișului. Atestată în anul 1760 cu învățătorul Ioan Pop și cu 26 elevi, învățătorul și numărul elevilor sînt menționați în acte pînă în 1770. Dacă

⁹ V. Bolca, *Școala normală română unită din Oradea, 1784—1934*, Oradea, 1934, p. 22. Nu am vrea să se creadă că din părțile bihorene în perioada respectivă nu ar fi fost tineri trimiși la studii mai înalte. În 1747 sînt trimiși la Roma, în colegiul de Propaganda Fide, Teodor Bulja, care rămîne acolo 9 ani, și Toma Popovici. La 1757 trei tineri (Ioan Simion, Iosif Aron și Ioan Vizmendi) erau la Cașovia (cf. Z. Pîclișeanu, *Istoria Bisericii unite*, capitolul Biserica unită în Maramureș și Bihor) iar în 1763 Ioan Popovici și Paulus Petrila primesc 37 fl. 20 cr., cu mențiunea „*pro victu studiosorum graeci vitu pro Alumnatu se parantium*” (erau probabil elevi din clasa de filozofie).

¹⁰ Dr. Const. Pavel, *Școalele din Beiuș 1828—1928*, Beiuș, 1928, p. 98; Nicolae Firu, *Urme vechi de cultură românească din Bihor*, Oradea-Marc, 1922, p. 29—30.

în anul 1768, învățător fiind Simeon Braskovits, numărul elevilor variază între 20—29, în anul școlar 1768—1769 odată cu venirea lui Theodor Popovics (semnat și Theodor Papp) în vîrstă de 22 de ani, numărul elevilor se ridică la 35. Din cei 35 de elevi în vîrstă de 5—23 de ani, majoritatea însă între 7 și 16 ani, 10 sînt din Vad, 4 din Valea Mare de Criș, 4 din Borod, 3 din Cornițel, 3 din Dobricionești și cite unul din Bălnaca, Valea Crișului, Birtin, Lorău, Bratea, Lunșoara și Peștiș.¹¹

Școlile din Șilindru sînt atestate la 1754 cu 39 elevi, Păușa 1758 iar în 1759 cu 50 de elevi, Tulca la 1758 și în 1759 cu 59 elevi, Tarcea 1759 cu 17 elevi, Vășadul 1759 cu 36 elevi, Cordău la 1761 cu 45 elevi, Galoșpetreu 1768 cu 19 elevi, Leta Mare cu învățător român și învățător rutean la 1758, Poceiu la 1758, Acsad 1758, Kokod 1759, Virtiș 1760 și Hoszu Pálvi 1761.

După 1770 bibliografia tipărită nu aduce nimic nou în legătură cu mersul învățămîntului în Bihor. Nu se poate susține însă nici ipoteza că școlile amintite mai sus și-ar fi închis porțile. Din contră. În prima situație¹² pe care Simeon Maghiar, în calitate de prefect al școlilor unite, întocmită pentru semestrul II al anului școlar 1782—1873 (la data de 14 februarie 1784, cu cîteva luni înainte de numirea lui ca profesor al preparanzilor după noul metod) apar 33 localități din care pentru prima dată Girișul de Criș (30 elevi) Haieul (30 elevi), Șuncuiș (15 elevi), Ioaniș (8 elevi), Vălani (20 elevi), Petrani (18 elevi), Uileac (14 elevi), Sintandrei (36 elevi), Simbăta (12 elevi), Vașcău (32 elevi), Popești (30 elevi), Adoni (14 elevi), Bogomir (21 elevi), Almoșd (26 elevi), Pișcolt (35 elevi), Cheț (28 elevi), Betfia (53 elevi), Șauaieu (23 elevi), Bedeu (32 elevi) și Spinuș (36 elevi). Situația lui Maghiar este importantă și din alte puncte de vedere. În afară de Oradea, care avea trei clase, toate celelalte școli aveau o singură clasă. Se preda însă după vechea metodă și mulți dintre învățători (plerique ludi magistri) sînt obligați să predea în casele lor, în care locuiesc cu familiile. Progresul — după vechea metodă este multumitor, dar la obiectele prescrise slab, întrucît „școlile naționale n-au fost încă introduse iar manualele trimise pentru tipar în limba română întîrzie prea mult“. Merită să fie subliniată și mențiunea în legătură cu școala din Oradea (cu 69 elevi) ca cea mai importantă (primaria) și de pregătire (preparatoria) în care tinerii mai înaintați în vîrstă (juves adultiores), fără deosebire de confesiune, se pregăteau pentru scris-citit (în scriptura), în cînt și în cărțile religioase (care constituiau unica materie pentru celelalte școli, învățătorii uniți erau numiți la sate de către prefect cu obligația ca în fiecare semestru să se prezinte în fața prefectului cu informația școlară, după ce erau examinați primeau instrucțiuni și programa pentru semestrul următor iar, din casa diecesană salarul socotit fiind 30 de cruceri pentru fiecare copil.

¹¹ Arhivele Statului Oradea, *Fond Episcopia rom. cat. de Oradea*, dos. 3858; *Fond Capitolul Episcopiei rom. cat. de Oradea*, *Acta Antiqua*, Fasc. XXXIII, nr. V, f. 109.

¹² Nicolae Firu, *Date și documente cu privire la istoricul școalelor din Bihor*, Arad, 1910

Pentru școlile din celelalte localități ale Bihorului sau din Oradea și Beiuș, alături de cele amintite mai sus, lucrarea de bază rămîne cea a lui Nicolae Firu¹³, apărută la Arad în anul 1910.

ANEXA

Nr. crt.	Localitatea	Anul	Număr		Numele învățătorului	Certifică frecvența școlară
			elevi	eleve		
1. Acsad		1759	42	—	Ignatie Maximovici	p. Procopie Pap
						pp. Mihail Aaron
		1760	42	—	Paul Papp	p. Procopie Papp
		1761	43	—	Paul Papp	p. Procopie Papp
		1762	48	—	p. Paul (Papp)	p. Procopie Papp
		1763	29	3	Paul Papp	p. Procopie Pap
		1764	45	—	Paul (Papp)	p. Procopie Papp
		1765	43	2	Paul Pap	p. Procopie (Pap)
2. Beiuș		1768	43	5	Paul Pap	p. Procopie Papp
		1759	12	—	Nichifor Popa	pp. Vasile, Moise Dragoș
		1763	9	—	Ioan Topai	—
		1765	12	—	Ioan Topai	Demetrie Papolți
3. Beliu		1768	11	—	Ioan Moldovan	Demetrie Papolți
		1759	48	—	Mihail Cristian	P. Bogdan Popa
						Moise Dragoș
		1761	40	—	Mihail Cristian	pp. Gheorghe, Moise Dragoș
		1763	42	1	Mihail Cristian	pp. Gheorghe
		1764	49	1	Mihail Cristian	pp. Gheorghe
						pp. Gheorghe
4. Cocod (Kakad)		1765	40	—	—	„de la Groși“
		1767	44	—	Mihail Cristian	p. Bogdan Popa
		1759	12	—	Francisc Deac	p. Gheorghe Pocsy
						pp. Mihail Aaron
		1761	10	—	Demetrie Kis	p. Gheorghe Pocsy
		1762	10	—	Demetrie Kis	p. Gheorghe Pocsy
		1762	18	—	Francisc Kis	p. Gheorghe Pocsy
5. Cordău		1763	15	2	Demetrie Kis	p. Gheorghe Pocsy
		1764	9	5	Francisc Kis	p. Gheorghe Pocsy
		1765	12	4	Demetrie Kis	p. Gheorghe Pocsy
		1768	14	10	Francisc Kis	p. Gheorghe Pocsy
		1761	42	2	—	p. Ilie Bulgarovici
		1762	45	—	Petru Avram	p. Ilie Bulgarovici
		1763	54	1	Petru Avram	pp. Ilie Bulgarovici
		1764	30	—	Petru Avram	p. local
		1765	14	—	Petru Avram	p. George Csilakházi

¹³ N. Firu, *op. cit.*

Nr. crt.	Localitatea	Număr			Numele învățătorului	Certifică frecvența școlară
		Anul	elevi	eleve		
6.	Galoșpetreu	1768	19	—	Ioan Pap	p. Popa Gheorghe Jadani
7.	Hosszu Pályi	1761	21	8	Simion Bacraș	—
		1762	19	8	Simion Bacor	p. Ignatie Pop
		1763	16	9	Simion Bacor	p. Ignatie Munkacsi
		1764	13	7	Simion Bacroș	p. Ignatie Muncacea
		1765	20	4	Simion Bocor	p. Ignatie Munkatsi
		1768	16	3	Simion Bacor	p. Theodor Paaliu
8.	Leta Mare (Nagy Leta)	1759	50	5	Simion Bocor	p. Popa Iovan, pp. Mihail Aaron
		1760	32	7	Mihail Kobai	p. Ioan Bordaș
		1761	32	7	Mihail Kobai	p. Ioan Bordaș
		1762	14	5	Mihail Kobai	p. Filep
		1765	33	7	—	p. Moise Stoianovici
	(română)	1768	48	2	—	p. român Gabriel Popovici
	(ruteană)	1768	23	3	—	p. Moise Stoianovici
9.	Oradea	1754	33	—	—	p. Pap Gavril
		(1761)	25	—	Vasile Erdeli	p. Petru Gergeliffi
		1762	22	—	Vasile Erdeli	p. Petru Gergeliffi
	trim. I	1763	38	6	Vasile Erdeli	p. Petru Gergelyfi
	trim. II	1763	36	—	Vasile Erdeli	p. Petru Gergelyfi
10.	Păușa	1759	50	—	Petru Avram	p. Popa Simion Moise Dragoș
11.	Pocai (Pocsai)	1754	17	—	—	pp. Mihail Aáron
		1759	34	—	Mihail Nistor	pp. Mihail Aaron
		1762	32	11	Mihail Nistor	pp. Mihail Aaron
		1763	28	—	Mihail Nistor	pp. Mihail Aaron
		1764	20	—	Mihail Nistor	pp. Mihail Aaron
		1768	22	3	Mihail Nistor	pp. Mihail Aaron
12.	Șilindru	1754	37	2	—	p. Ladislau
		1759	32	—	Ioan Piricei	p. Pop Ladislau, Moise Dragoș
		1761	28	4	Ioan Piricei	p. Ladislau
		1762	30	5	Ioan Piricei	p. Ladislau Pop
		1763	24	5	Ioan Piricei	p. Ladislau Pop
		1764	21	3	Ioan Piricei	p. Ladislau Pop
		1766	35	1	—	judele prim Theodor Farcaș și jurații
		1768	22	6	Ioan Piricei	p. Ilie Popovici

Nr. crt.	Localitatea	Anul	Număr		Numele învățătorului	Certifică frecvența școlară
			elevi	eleve		
13. Tarcea		1759	15	2	George Banhazi	pp. Mihail Aaron p. Ion Popa
		1761	22	5	George Cotube	p. Popa Ion
		1762	24	4	George Codube	p. Pap Ladislau
		1763	13	6	Ioan Oros	p. Vasile Pop
		1764	23	4	Ioan Oros	p. Vasile Pop
		1765	19	6	Gheorghe Codube	p. Laslov (Vasile)
		1768	19	5	—	p. Vasile
14. Tulca		1759	59	—	Ioan Popovici	pp. Ion. Moise Dragoș
15. Vadu Crișului		1761	59	—	Simion (Condrovici)	—
		1763	20	—	p. Simion Brazgovici	—
		1764	20	—	Simion Brazcovici	p. local
		1765	22	—	Simion Condrovici	p. Ioan Popa
		1768	20	—	Simion (Brazgovici)	p. Ioan Popa
16. Vășad		1759	36	—	Vasile Sabău	p. Pasc Popa, pp. Mihail Aaron
		1761	32	4	Vasile Sabău	p. Pasc Popa
		1763	39	3	Vasile Sabău	p. Ion Popa
		1764	46	3	Vasile Sabău	p. Ion Popa
		1765	54	4	Vasile Sabău	p. Ion Popa
		1768	39	6	Vasile Sabău	p. Ioan Popa
17. Vrtiș (Vertes)		1760	22	3	Ioan Oros	p. Theodor Pap
		1761	22	3	Ioan Oros	p. Theodor Pap
		1762	29	5	Ioan Oros	p. Theodor Popa
		1763	21	2	George Codube	p. Theodor Popa
		1764	16	5	George Codube	p. Theodor Popa
		1765	27	3	Ioan Oros	p. Theodor Pop
		1768	29	5	Chiril Pap	p. Theodor Pop

p = preot, paroh
pp = protopop